فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۳٤، بهار ۱۳۸٤، ۲۰۱ ـ ۱۷۹

ارزیابی اعتبارات خرد بانک کشاورزی در توسعه اقتصادی روستایی: مطالعه موردی روستاهای حوزه آبریز رودخانه خرارود (شهرستان خدابنده)

دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری* جمشید عینالی**

اعتبارات بانکی / اشتغال / توسعه اقتصادی / توسعه روستایی

چکیده

یکی از مهمترین مراحل فرآیند برنامه‌ریزی، ارزیابی طرح‌ها و برنامه‌ها است، زیرا این فرآیند به بهینه‌نمودن تصمیم‌گیری‌ها و سرانجام به امکان‌پذیری و واقع‌گرایی طرح‌ها کمک نموده و به‌عنوان عامل مهمی در بالابردن میزان اثربخشی، بهبود نظارت و اصلاح نقاط ضعف برنامه‌های توسعه تلقی می‌شود. برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی روستایی در دهه‌های اخیر با چالش‌های عمده‌ای از قبیل: ایجاد اشتغال، مشارکت مردم، افزایش تولید، کاهش فقر، توانمندسازی روستاییان، شکاف اطلاعات و در نهایت تلاش برای کاستن از نابرابری‌های منطقه‌ای بین شهر و روستا همراه بوده است. نهادهای ارایه دهنده اعتبارات توسعه از قبیل بانک‌ها، تعاونی‌ها، صندوق‌های قرض‌الحسنه، منابع غیررسمی و... نقش مهمی در رویارویی با این چالش‌ها داشته و رابطه‌ای مستقیم با توسعه روستایی به ویژه ابعاد اقتصادی آن دارند. در تحقیق حاضر نقش بانک کشاورزی به عنوان مهمترین تأمین‌کننده اعتبارات روستایی‌ـ کشاورزی کشور مورد بررسی قرار گرفته است. البته ذکر این نکته ضرورت

---

* عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس و سرپرست مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی

** دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه تربیت مدرس و پژوهشگر مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی

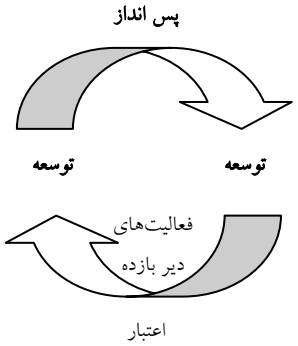
دارد که در این تحقیق توجه ما بر اعتبارات خرد بانک کشاورزی که با طرح‌های تأمین آب به‌ویژه طرح‌های چاههای عمیق مرتبط هستند، معطوف می‌باشد. نتایج حاصله از تجزیه و تحلیل متغیرهای مورد مطالعه نشان می‌دهد که اعتبارات روستایی این بانک توانسته است در توسعه اقتصادی روستاییان به عنوان یکی از ابعاد اصلی توسعه روستایی، در سطح معناداری ۰/۰۵ نقش مهمی ایفا کند.

مقدمه

استفاده از اعتبارات خرد به عنوان یک روش مداخله در توسعه به ویژه توسعه روستایی مطرح است که حاصل تلاش متفکران با ایدئولوژی نئولیبرالیستی است، این شیوه سعی می‌کند که با گسترش بازارهای جدید و ارتقای فرهنگ مدیریتی زمینه را برای مداخلات کارآمد دولت فراهم سازد. ویژگی عمده این مداخلات تأمین سریع و آسان اعتبارات، عدم توجه به سودآوری در ارایه خدمات اعتباری، بهبود شرایط زندگی، برابری دسترسی وتأمین رفاه روستاییان می‌باشد[1]. دسترسی به منابع مالی و اعتبارات توسعه برای تأمین نیازهای کوتاه‌مدت و یا برای سرمایه‌گذاری بلندمدت که منجر به بهبود شرایط زندگی، اشتغال و درآمد در محیط روستایی می‌شود، نقش بسیار مهمی را در توسعه دارد. باید توجه داشت که اعتبار و منابع مالی زاییده پس‌انداز و درآمد است و به همین دلیل اثر متقابل آنها بر همدیگر بر هیچ کسی پوشیده نیست (شکل ۱). دسترسی به اعتبارات خرد برای توسعه روستایی، شرط لازم بوده، اما کافی نیست. سایر شرایط لازم مانند تهیه زیرساخت‌ها، سرمایه انسانی، اطلاعات، عوامل اجتماعی، فرهنگی و. . . هستند که توسط توسعه روستایی بایستی فراهم شوند[2]. ارایه اعتبار به کشاورزان روستایی به عنوان یک راهبرد می‌تواند به فرآیند فقرزدایی و توسعه همه‌جانبه[3] روستایی منجر شود. البته باید توجه داشت که ارایه اعتبار هنگامی بیشترین اثربخشی را خواهد داشت که با راهنمایی و آموزش به عنوان بخشی از یک اقدام جامع در جهت توسعه همراه باشد[4].

---

1. Roht, (1997).
2. Ibid, p. 28.
3. Integrated Development
۴. دو رو و همکاران، (۱۳۷۲)، ص ۱۹.

شکل ۱ ـ رابطه بین اعتبار و پس‌انداز در چرخه منابع مالی توسعه روستایی ـ کشاورزی (Seibel, 2001)

در مباحث توسعه روستایی یکی از راه‌حلهای ارایه شده برای رفع مشکل مالی توسعه روستایی، ارایه اعتبارات خرد است، که نقش مهمی در تمرکز وجهت‌دهی به سرمایه‌های اندک روستاییان و ایجاد روحیه مشارکت‌طلبی و کار گروهی ایفا می‌کنند[۱].

از نظر دیدگاه اکولوژیکی در سطح جهان بیشتر فقیران روستایی در مناطقی زندگی می‌کنند که منابع آب و خاک آن کم بازده، بهره‌وری کشاورزی پایین، حاکمیت شیوه‌های سنتی در بهره‌برداری کشاورزی، خشکسالی‌های متوالی، سیلابهای مخرب، و تنزل کیفیت محیط زیست از ویژگی‌های عمده آن می‌باشد[۲]. لذا زندگی و فعالیت در چنین فضایی آسیب‌زا، دسترسی به اعتبارات منابع رسمی که توسط سازمانهای دولتی، سازمانهای غیردولتی[۳]، آژانس‌های توسعه منطقه‌ای و بین‌المللی و سایر کمک‌کنندگان ارایه می‌شود، نقش بسیار مهمی در ایجاد اشتغال، افزایش تولید و درآمد، افزایش آگاهی‌ها و ترویج نوآوری، بالا بردن سطح زندگی و رفاه روستایی، استفاده صحیح از منابع تولید روستایی (زمین وآب)، یکپارچه‌سازی اراضی، کاهش آسیب‌پذیری اجتماعی و اقتصادی،

---

1. ESCAP (1994), p 12-13.

2. World Bank (1990), p. 30.

3. Non- governmental Organizations (NGO's)

واردکردن زنان به جریان توسعه، بهبود کیفیت مساکن و بافت کالبدی محیط زیست، تقویت روحیه همکاری و مشارکت و ... دارد.

البته همان‌طوری‌که در مبانی نظری توسعه روستایی نیز اشاره خواهیم کرد توسعه روستایی فرآیندی پویا و مداوم است که همه ابعاد زندگی روستاییان اعم از اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و سیاسی، زیست محیطی و اکولوژیکی و در نهایت بعد کالبدی و فیزیکی را در بطن خود خواهد داشت، اما تلاش ما در این تحقیق ارزیابی اثرات ناشی از اعتبارات خرد در تحول بعد اقتصادی به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین ابعاد توسعه روستایی می‌باشد، البته نمی‌توان اثر مثبت بهره‌مندی از اعتبارات توسعه را در سایر ابعاد توسعه روستایی نادیده گرفت.

طرح سؤال

برای مطالعه نقش بانک کشاورزی در تأمین اعتبارات توسعه روستایی این سؤال مطرح است که "آیا عملکرد بانک کشاورزی در زمینه ارایه اعتبارات خرد توسعه در روستاهای منطقه مورد مطالعه (با تأکید بر پروژه‌های تأمین آب)، به توسعه اقتصادی آنها منجر شده است یا نه؟".

مبانی نظری موضوع

۱. توسعه چیست؟

توسعه، فرآیند جامعی از فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است که هدف آن بهبود مداوم شرایط زندگی آحاد جامعه، آزادی، مشارکت مناسب و توزیع عادلانه منافع و امکانات است[1].

مهمترین موضوع در تعریف توسعه، نوع نگرش توسعه به انسان است. آنچه که امروز درباره توسعه مطرح می‌باشد مردم‌گرایی، مشارکتی بودن و درون‌زایی آن است[2].

---

1. Attefeld & Barry (1992), p. 94.
2. Abrahamson (1997), p. 31.

به‌طوری‌که توسعه در حقیقت برای انسان و در مورد انسان بوده[۱] و هدف نهایی آن نیز رسانیدن انسان به مرحلهٔ رضایت از زندگی خویش است[۲].

به‌کارگیری رهیافت‌های جدید در توسعه روستایی به ایجاد تغییرات اساسی در محیط روستایی و بالا بردن آستانه تحمل آنها نظر دارد. در دهه‌های اخیر روابط سازنده‌ای بین پایداری، حفظ محیط زیست و کشاورزی چندمنظوره به‌وجود آمده است، برای این هدف آموزش و ترویج، ارایه اعتبارات و تأمین مالی و مدیریت صحیح آن مطرح است.[۳]

امروزه در ادبیات توسعه به توسعه مشارکتی توجه زیادی می‌شود، آپهاف سه هدف عمده توسعه مشارکتی روستایی را به شرح زیر بیان می‌کند[٤]:

۱ـ کارآیی[٥]

۲ـ برابری[٦]

۳ـ قدرت‌دهی به مردم[۷]

در بیانیه هزاره سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۰ که با هدف کاهش فقر، ارتقای عظمت انسانی، برابری و عدالت، دستیابی به صلح و پایداری محیطی است، سیاست‌های عمومی توسعه روستایی برای بالا بردن توان اقتصادی فقرا و رهایی آنها از تله محرومیت[۸] به شرح زیر بیان شده است[۹].

۱ـ افزایش سطح کارآیی و برابری با سرمایه‌گذاری در بهداشت، آموزش و...

۲ـ تسهیل دسترسی فقرا به زمین، اعتبار، مهارت‌ها و...

۳ـ افزایش بهره‌وری و تنوع‌بخشی به فعالیت‌های کشاورزان خرد از طریق اعتبارات خرد و...

---

1. Escap, (1996), p. 2.

۲. افتخاری (۱۳۷۸).

3. Balazs and Podmaniczky (2001).
4. Uphoff (1991).
5. Efficiency
6. Equity
7. Empowerment
8. Poverty Trap
9. UNDP (2002).

٤ـ تأسیس و ارتقای توان صنایع کاربر[1] و سرمایه‌گذاری خرد و متوسط مقیاس[2]

پاره‌ای از صاحب‌نظران توسعه مانند میردال و جمبرز به جنبه‌های فقرزدایی و رفاهی توسعه توجه دارند. به‌طوری‌که میردال توسعه را فرآیند رهایی و دور شدن از فقر می‌داند[3]. آر. پی. میسرا، از محققان برجستهٔ توسعه معتقد است: "توسعه به‌عنوان یک مفهوم متعالی، دستاورد بشری و پدیده‌ای چند بعدی است و فی‌النفسه یک ایدئولوژی به حساب می‌آید"[4].

۲. توسعه و توسعه روستایی

با توجه به طیف وسیع نیازهای انسان و نیز مرتبط با تعاریف متعدد توسعه، محققان هر یک با توجه به زمینهٔ علمی خود به توسعه و ابعاد آن نگریسته‌اند. به‌طور کلی جنبه‌های توسعه از منظر سیر تاریخی آن به چهار بخش قابل تقسیم است[5]:

الف) توسعه اقتصادی[6]

ب) توسعه اقتصادی و اجتماعی[7]

ج) توسعه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی[8]

د) توسعه پایدار[9]

معذالک در دههٔ ۱۹۷۰ برای اولین بار موضوعات مرتبط با محیط زیست در کنار توسعه اقتصادی و اجتماعی نیز مطرح گردید. بدین ترتیب جنبه‌های مختلف توسعه اعم از اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و محیطی در تعامل با یکدیگر، توسعه همه‌جانبه را معنا

---

1. Labour-Intensive
2. Medium- Size

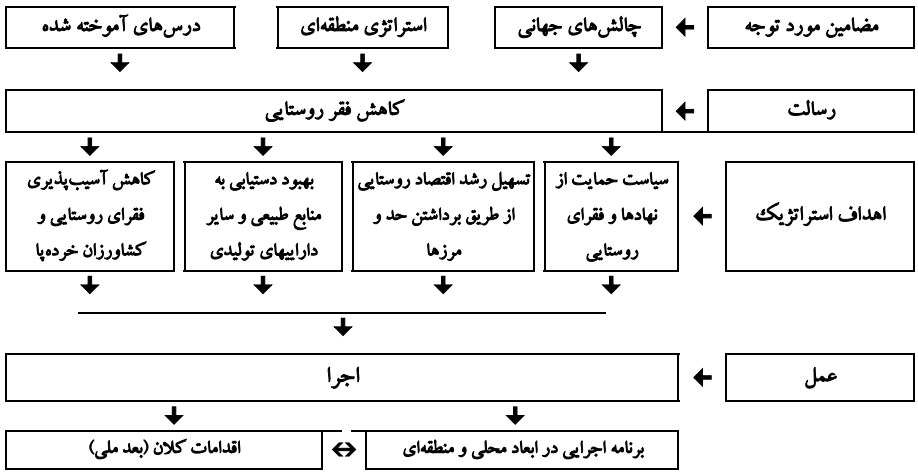
۳. میردال، ص ۳۱۵.

۴. نظرپور (۱۳۷۸)، ص ۲٦.

5. Allen. G. B (1965), pp 92-93.
6. Economic Development
7. Social And Economic Development
8. Political- Social And Economic Development
9. Sustainable Development

بخشیدند. با آغاز دهۀ ۱۹۸۰ اجرای سیاست‌های تعدیل اقتصادی در عرصه اقتصاد کشورهای در حال توسعه، آسیب‌پذیری و گسترش نابرابری‌ها به‌ویژه در مناطق روستایی را تشدید نمود[۱]. به منظور کاهش آثار نامطلوب سیاست‌های تعدیل اقتصادی و نیز کاهش فقر در مناطق روستایی توجه مجدد به مفهوم توسعه، استراتژی جدیدی را برای توسعه روستایی الزامی نمود. استراتژی جدید توسعۀ روستایی با عنایت به چالش‌های جهانی، سیاست‌های منطقه‌ای و تجربیات حاصل از چهار دهه برنامه‌ریزی روستایی در کشورهای درحال توسعه با رسالت کاهش فقر روستایی و اهداف استراتژیک حمایت از فقرا و نهادهای روستایی، تسهیل فرآیند رشد اقتصادی روستاها از طریق حذف موانع، دسترسی بهینه به منابع طبیعی و داراییهای تولیدی و نیز کاهش آسیب‌پذیری فقرا در دو بعد منطقه‌ای و ملی به اجرا گذاشته شده است[۲]. (شکل ۲).

شکل ۲ ـ استراتژی توسعه روستایی

Source: World Bank (a), 2001, P.5

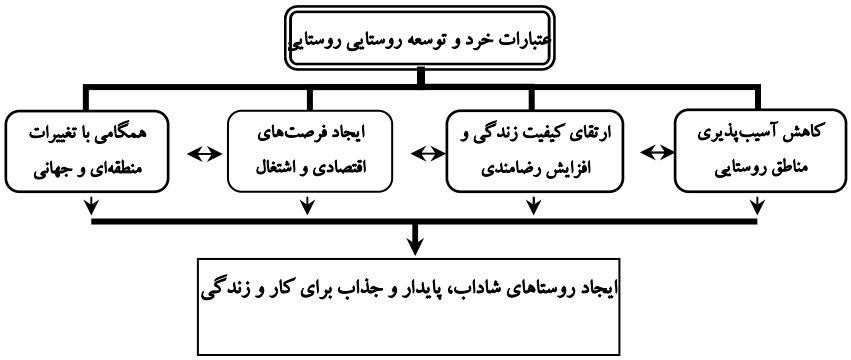
با توجه به استراتژی فوق می‌توان اهمیت بعد اقتصادی توسعه روستایی را به وضوح بیان کرد. ایجاد تحول اساسی در مناطق روستایی با تحول اقتصادی در آن عملی خواهد شد،

---

۱. عینالی (۱۳۸۰)، ص ۲۹ و ۳۰.

2. World Bank (2001) pp. 1-5.

زیرا که ایجاد انگیزه برای فعالیت از طریق رفع موانع رشد اقتصادی، بهبود دسترسی به منابع تولیدی، حمایت از روستاییان به کاهش آسیب‌پذیری و ایجاد فرصت‌های اقتصادی بیشتر، ارتقای استانداردهای زندگی و رفاه و در نهایت همگامی آن با تغییرات منطقه‌ای و جهانی منجر می‌شود که رابطه‌ای مستقیم با توسعه اقتصادی مناطق روستایی دارند و یکی از راه‌های نیل به این هدف تأمین منابع مالی و اعتباری، به‌ویژه اعتبارات خرد و جهت‌دهی اصولی به آن در فرآیند توسعه روستایی می‌باشد. به این ترتیب سکونتگاه‌های روستایی را به مکانهای شاداب، پایدار و جذاب برای کار و زندگی تبدیل می‌نماید که هدف نهایی همه فرآیندهای توسعه است(شکل۳).

شکل ۳ـ اعتبارات خرد و توسعه روستایی

امروزه منظور از توسعه، توسعه پایدار است که کمیسیون برانت لند تعریف زیر را از آن ارایه داده است: "توسعه پایدار توسعه‌ای است که نیازهای فعلی جامعه را بدون به خطر انداختن امکانات و تواناییهای نسلهای آتی برای رفع نیازهای خود، برطرف می‌کند."[1]. در

1. Avijit (1998), p. 98.

این تعریف، جنبه‌ای از توسعه مدنظر است که متمایز از رشد بوده و تمرکز اصلی آن بر بهینه ساختن روابط، شرایط و ایجاد برابری در جامعه است.

مفهوم توسعه پایدار ناظر به رویکردی از توسعه اقتصادی ـ اجتماعی است که به رفع نیازهای انسان نظر دارد و نقش بنیادین استقلال فرهنگی را نیز به رسمیت می‌شناسد. مفهوم کاربردی توسعهٔ پایدار دارای دو بعد است: اول آنکه جهت حرکت را مشخص می‌کند و دیگر آنکه معیارهایی را برای ارزیابی عملکرد به دست می‌دهد[۱].

ویژگی پایداری در توسعه روستایی ترکیب فعالیت‌های توسعه در قالب یک سیستم پویا را نشان می‌دهد، که نتیجه ارتباط متقابل بین نگرش‌ها، تکنولوژی، منابع و مدیریت توسعه می‌باشد و تمرکز عمده آن بر پایه منابع انسانی و طبیعی استوار است و کیفیت آن به‌دلیل تفاوت‌های موجود در سطح فضایی، زمان و بعد فعالیت پدیده‌ها تحلیل می‌شود[۲]. برای نیل به توسعه پایدار روستایی توجه به توسعه اقتصادی و کاهش فقر عامل اساسی است، به‌طوری‌که گاندی رئیس جمهور فقید هند فقر اقتصادی روستاییان را مهمترین مانع توسعه پایدار و تخریب محیط زیست بیان می‌کند[۳].

۳. نقش اعتبارات در توسعه روستایی

بانک جهانی هدف از ارایه اعتبار به روستاییان را کاهش فقر، ایجاد اشتغال، درآمد، پایداری اکولوژیکی وفراهم کردن زمینه رفاه و بهزیستی روستاییان می داند[۴].

پروژه‌های اعتباری روستایی ایفاد[۵] انگیزه ارایه اعتبار خود را که از طریق بسیج منابع و دانش به مثابه ابزاری استراتژیک و مکمل و ائتلاف پویای روستاییان، دولت، مؤسسات توسعه و اعتبار، سازمان‌های غیردولتی و بخش خصوصی اجرا می‌شود را به شرح زیر بیان می‌کند[۶]:

الف: تحرک اجتماعی، بالا بردن آگاهی‌ها، آموزش و قدرت‌دهی به فقرا،

---

1. Sachs (1990), p. 35.
2. Lűtteken and Hagedorn (2001)
3. Avijit (1998), p. 92.
4. ESCAP (1996, pp 2-3.
5. International Fund for Agricultural Development (IFAD).
6. IFAD (2003).

ب: افزایش اعتماد به نفس فقرا، ظرفیت‌سازی محلی[۱] و . . .

ج: توسعه مکانیزم‌های کار گروهی و بهبود دسترسی به خدمات دولتی و...،

د: فراهم ساختن زمینه کار گروهی برای ایجاد دارایی و زیرساخت تولید محلی.

سازمان‌های بین‌المللی از قبیل بانک جهانی، اتحادیه اروپایی و... در تأمین اعتبارات و همکاری‌ها برای توسعه کشاورزی به اصل مدیریت پایدار پروژه‌ها از منظر اکوسیستم‌ها در یک مقیاس منطقه‌ای اقدام می‌کنند که به تقویت ساختار سازمانی برای نیل به مسئولیت‌پذیری و مشارکت فعال جوامع محلی در اداره منابع می‌انجامد[۲].

کمیسیون اجتماعی و اقتصادی سازمان ملل برای آسیا و اقیانوس آرام[۳] هدف از ارایه اعتبارات خرد به روستاییان را فقرزدایی، ایجاد اشتغال، درآمدزایی، توسعه اجتماعی، ترویج و آموزش کشاورزی، افزایش خوداتکایی و حفظ عزت نفس روستاییان می‌داند[٤].

تأمین مالی خرد یا اعتبارات خرد به معنای تلاش برای بهتر ساختن دسترسی فقرا به خدمات وام و پس‌انداز می‌باشد، ابزاری که برای مقابله با فقر شناخته شده می‌باشد[٥]. در دهه‌های اخیر در کشورهای درحال توسعه جنوب‌شرق آسیا به‌ویژه بنگلادش، گینه پاپوا طرح‌های اعتباری برای سرمایه‌گذاری‌های کوچک مقیاس در فعالیت‌های توسعه روستایی مورد توجه قرار گرفته است. در گینه نو در کنار اعتبارات بانکی و دولتی، حمایت آژانس‌های بین‌المللی در جهت کاهش موانع توسعه روستایی و فقرزدایی به‌کارگرفته می‌شود و اقداماتی از قبیل: کمک به رشد پس‌اندازها، آموزش ومدیریت، تأمین نهاده‌های کشاورزی، ایجاد اشتغال، مشارکت عمومی و توسعه کشاورزی صورت می‌گیرد و قوانین دولت ضمانت اجرای آن است.[٦]

---

1. Local Capacity- building
2. Everendilek (2002).
3. Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP).
4. ESCAP (1994), p. 13.

۵. نجفی (۱۳۸۲).

6. Kavanamur (1999).

۴. انواع سازمان‌ها و مؤسسات اعتباری در توسعه روستایی

کاوانامور در بررسی‌های خود درباره مؤسسات اعتباردهنده در کشورهای درحال توسعه به دوگونه از آنها اشاره می‌کند[۱]:

الف) مؤسسات غیررسمی: که بر پایه پرداخت و دریافت نقدی و غیرنقدی فعالیت دارند، که مشخصه آنها میزان اعتباردهی کمتر از یک درصد نیاز روستاییان، انعطاف‌پذیری کم، نرخ بهره بالا، غیر بروکراتیک و بعد منطقه‌ای کمتر است[۲]. این مؤسسات اعتباری همیشه در صحنه توسعه روستایی وجود دارند، در نپال منابع مالی در دسترس برای ۷۲ درصد از خانواده‌های کم درآمد روستایی از نوع منابع اعتباری غیررسمی می‌باشد[۳].

ب) مؤسسات رسمی: که در قالب بانک‌ها و مؤسسات مالی- اعتباری و آژانس‌های بین‌المللی فعالیت می‌کنند و نقش توسعه‌ای آنها بسیار سازنده است. یکی از موفق‌ترین نمونه‌های آن گرامین بانک[۴] بنگلادش است، که برای فعالیت‌های توسعه کشاورزی از قبیل: تأمین نهاده‌ها، مکانیزاسیون، نوآوری‌های آبیاری، حمایت از کشاورزان در موقع حوادث غیرمترقبه، خرید زمین و... اعتبار پرداخت می‌کند[۵].

علاوه بر مؤسسات مذکور سازمان‌های اعتباردهنده دیگری از قبیل: سازمان‌های محلی[۶]، غیردولتی و خیر نیز در کشورهای درحال توسعه فعالیت می‌کنند. برنامه‌های اعتباری که توسط سازمان‌های محلی و غیردولتی ارائه می‌شود اهداف اقتصادی زیر را دنبال می‌کنند[۷]:

۱ـ خود اشتغالی

۲ـ افزایش بهره‌وری

۳ـ پایداری برنامه‌ها.

---

1. Kavanamur (1994).
2. Ghate (1992).
3. IFAD (2003).
4. Gramin Bank
5. IFAD (2003).
6. Local Organizations
7. Chowdhury (1990).

مشارکت در برنامه‌های اعتباری که توسط سازمان‌های غیر دولتی ارائه می‌شود باعث بهبود وضع اقتصادی واعتماد به نفس افراد روستایی ذی‌نفع می‌شود و از طریق استفاده از تجارب گروهی، افزایش تحرک اجتماعی و دسترسی به اطلاعات زیاد منجر به موفقیت آنها درباره تنظیم خانواده و... می‌شود[1].

۵. شیوه‌های اعتباردهی در توسعه روستایی

اس. اس بروکا اقتصاددان فائو راه‌حل‌های زیر را برای حل مشکل اعتباری کشاورزان خرده‌پای روستایی بیان می‌کند:

۱ـ ارائه اعتبارات به صورت فردی

۲ـ قرض‌دهی گروهی

این اعتبارات خرد در دو زمینه تولیدی (انتخاب واریته‌های پرمحصول، نوسازی، تهیه نهاده‌ها، توسعه تشکیلاتی و...) و امور مصرفی (بازپرداخت وامها، امور رفاهی، تغذیه و...) پرداخت می‌شود، و بیشتر به عنوان یک شبکه ایمنی[2] و یک سرمایه‌گذاری در فرآیند توسعه اقتصادی مطرح است. همان‌طوری‌که فوگل[3] اقتصاددانی که برنده جایزه نوبل است می‌گوید: "مردم گرسنه نمی‌توانند اقدامی صورت دهند که آنها را از فقر نجات دهد"[4].

امروزه بیشتر فعالیت مؤسسات اعتباری برای توسعه روستایی برپایه تشکیلات تعاونی و منافع متقابل اعضا صورت می‌گیرند[5] که ویژگی عمده این مؤسسات انعطاف‌پذیری بالا و استقلال نسبی آنها است. در طی چند دهه اخیر کشورهای درحال توسعه به اهمیت اعتبارات خرد به عنوان محرکی پیشبرنده در جهت توانمندسازی کشاورزان و روستاییان پی‌برده‌اند و سعی کرده‌اند تا با ایجاد مؤسسات کوچک محلی و جلب مشارکت فعال روستاییان ضمن گردآوری سرمایه‌های اندک و پراکنده محلی برنامه جامعی برای ارائه

---

1. Amin (2003), p. 160.
2. Safety Net
3. Robert Fogel
4. Fao (2002).
5. RD Instruction (2002).

صحیح و به موقع اعتبارات خرد به روستاییان تدارک ببینند که به چند نمونه موفق در کشورهای درحال توسعه اشاره می‌نماییم:

در تشکیل مؤسسات محلی اعتبارات خرد در کشور چین که با هدف کاهش فقر و ایجاد اشتغال (زراعی و غیر زراعی) در مناطق روستایی صورت گرفته است، پیشرفت خیره‌کننده‌ای در ارایه اعتبارات خرد به کشاورزان کوچک دیده می‌شود، به‌طوری‌که در سال ۲۰۰۱ این مؤسسات دارای سرمایه‌ای بالغ بر ۱٦۷ میلیون دلار بوده‌اند که بیشتر این منابع توسط خانواده‌های روستایی فراهم شده است[1]، دولت چین با همکاری ایفاد با توجه به کارآیی بالای این مؤسسات در طی سالهای ۱۹۹۹- ۱۹۹۵ تعداد خانوارهای برخوردار از اعتبارات خرد را از ۸ درصد به ۲۰ درصد کل خانوارهای فقیر چینی رسانیده است[2].

تشکیل اتحادیه‌های پس‌انداز روستایی در کشورهای بنین، هند، کنیا، اندونزی، توگو و تایلند توانسته‌اند با ساماندهی سرمایه‌های اندک روستاییان، آن را به سوی فعالیت‌های توسعه کشاورزی و اشتغال‌زایی روستایی هدایت کنند[3].

در ایران یکی از روشهای ارایه اعتبارات خرد توسط بانک کشاورزی به پروژه‌های تأمین آب کشاورزی به ویژه چاه‌های عمیق، به صورت سرمایه‌گذاری مشترک و مشارکت در واحدهای تولیدی است(سلامی، ۱۳۸۱، ص. ١٤). به طوری که در این تحقیق مشارکت اعتباری بانک کشاورزی در ٤٠ پروژه مورد بررسی قرار گرفته است که نشان می‌دهد این اعتبارات از طریق معرفی سازمان جهاد و کشاورزی به بانک برای تأمین اعتبار برق، تجهیزات فنی و سایر موارد صورت می‌گیرد. این اعتبارات از منابع داخلی بانک (تبصره ۲) برای برقی کردن چاه‌های عمیق و از تسهیلات تکلیفی(تبصره ۳) برای خرید تجهیزات فنی و. . . تأمین و پرداخت شده است.

منطقه مورد مطالعه

شهرستان خدابنده یکی از شهرستان‌های استان زنجان و در شمال‌غرب ایران واقع است و از نظر موقعیت جغرافیایی از ٤٧/٥٣ تا ٤٨/٥١ طول جغرافیایی و از ٣٥/٣٦ تا ٣٦/٢١

1. Robinson (2001-b).
2. IFAD (2002).
3. Robinson (2001).

عرض جغرافیایی شمالی گسترده شده است. منطقه مورد مطالعه در قلمرو حوزه آبخیز رودخانه خرارود در بخش شمال شرق و شرق شهرستان واقع شده است، که دو دهستان خرارود و مرکزی را دربر می‌گیرد. حوزه آبخیز رودخانه خرارود از نظر وسعت بعد از حوزه آبخیز قزل‌اوزن دومین حوزه وسیع شهرستان خدابنده به شمار می‌آید (مرکزآمارایران، ۱۳۷۵).

جامعه گروه هدف

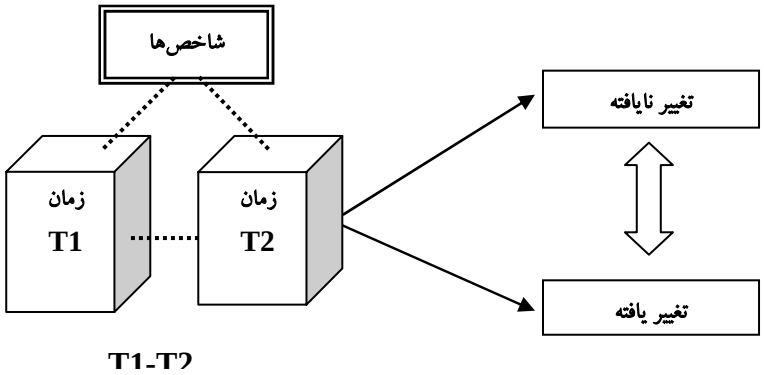
در این تحقیق سعی شده است به علت دسترسی به کلیه بهره‌مندان از اعتبارات مذکور همگی آنها در قالب ٤٠ طرح چاه عمیق بهره‌برداری شده در طی ۵ سال اخیر (۱۳۸۲-۱۳۷۸)، به تعداد ۲۵۰ نفر مورد پرسش قرار گیرند. پس هیچ‌گونه نمونه‌گیری صورت نگرفته است.

فرضیه تحقیق

برای مطالعه نقش بانک کشاورزی در تأمین اعتبارات توسعه روستایی این فرضیه مطرح می‌شود: عملکرد بانک کشاورزی در زمینه ارایه اعتبارات خرد توسعه در روستاهای منطقه مورد مطالعه (با تأکید بر پروژه‌های تأمین آب)، به توسعه اقتصادی آنها کمک شایانی می‌نماید.

روش مطالعه

برای ارزیابی عملکرد اعتباری بانک کشاورزی درمنطقه مورد نظر ابتدا با طرح پرسشنامه، مصاحبه با کشاورزان و افراد معتمد روستاهای گروه هدف مانند اعضای شوراهای اسلامی و. . . و بازدید میدانی اطلاعات مورد نیاز گردآوری شده و با اعمال کددهی و دسته‌بندی برای تحلیل از نرم‌افزار spss استفاده شده است. روش تحقیق به کار گرفته شده در این مطالعه روش پانل گذشته نگر می‌باشد، که به این منظور میزان تغییرات صورت گرفته در شاخص‌های مورد مطالعه در بین گروه هدف در طی دو دوره قبل از بهره‌مندی از اعتبارات خرد T_1 و بعد از بهره‌مندی از اعتبارات خرد T_2 از طریق آزمون‌های مک نمار و ویلکاکسون مورد ارزیابی و سنجش گرفته است(شکل ٤).

شکل ٤ـ طرح تحقیق پانل گذشته نگر

یافته‌های تحقیق

درجهت ارزیابی عملکرد اعتباری بانک کشاورزی در توسعه اقتصادی روستایی در منطقه مورد مطالعه ۲۰ مؤلفه مرتبط با زمینه‌های فعالیت اقتصادی روستایی مورد توجه قرار گرفته است و با تحلیل یافته‌های تحقیق نتایج زیر به دست آمده است:

□ تحلیل منابع سرمایه و ترکیب آن در پروژه‌های تأمین آب (چاه‌های عمیق) نشان می‌دهد که دریافت اعتبارات توسعه از بانک به عنوان انگیزه‌ای برای گسترش فعالیت جمعی و سرمایه‌گذاری گروهی عمل کرده است، به‌طوری‌که این اعتبارات با جهت‌دهی به سرمایه‌های اندک روستاییان ذی‌نفع توانسته است سرمایه آنها را برای توسعه فعالیت‌های اقتصادی متشکل کند. در ضمن این سرمایه‌گذاری مشترک با دریافت اعتبارات خرد با حداقل هزینه ممکن بیشترین اشتغال کشاورزی را برای خانواده و کشاورز ایجاد کرده و اثربخشی آن از طرف روستاییان ذی‌نفع مورد تأیید است. (جدول-۱).

جدول۱ـ منابع سرمایه طرح‌های کشاورزی واشتغال ایجاد شده

منبع سرمایه	طرح (چاه عمیق)		سرمایه هزینه شده		
	تعداد	مبلغ هزینه شده برای هر طرح به میلیون ریال	میزان کل سرمایه هزینه شده به میلیون ریال	درصد	مساحت محدوده اجرای طرح به هکتار
اعتبارات خرد بانک کشاورزی	٤٠	۹۰	۳٦۰۰	٤٥	۱٦۰۰
اعتبارات خرد تهیه شده توسط کشاورزان		۱۱۰	٤٤۰۰	٥٥	
جمع		۲۰۰	۸۰۰۰	۱۰۰	

□ تحلیل یافته‌های اقتصادی تحقیق نشان می‌دهد که اثربخشی منابع اعتباری در بهبود شرایط زندگی و فعالیت روستاییان ذی‌نفع به وضوح دیده می‌شود. به‌طوری که از ۲۰ مؤلفه بررسی شده ۱٦ مورد یا (۸۰ درصد)، دارای سطح تغییرات معناداری مناسب بوده، به عبارتی دیگر این موضوع نشان می‌دهد که تغییرات محسوس و مهمی در این مولفه‌ها در بین روستاییان ذی‌نفع دیده می‌شود و در (۲۰ درصد) مؤلفه‌های بررسی شده یا ٤ مورد دارای سطح معناداری تاحدودی مناسب بوده‌اند. به‌عبارتی دیگر بهره‌مندی از اعتبارات خرد بانک کشاورزی در بین کشاورزان گروه هدف در ۸۰ درصد از موارد بررسی شده در این تحقیق منجر به بروز تغییرات مهمی در وضعیت آنها شده است و در بقیه موارد هم سطح تغییرات نسبت به دوره قبل از برخورداری تا حدودی مناسب بوده است (جدول۲).

□ با توجه به بررسی یافته‌های تحقیق و تحلیل آنها می‌توان گفت که بعد اقتصادی به عنوان مهمترین بعد توسعه روستایی مطرح است و هرگونه تحول مثبت در شرایط کار و فعالیت اقتصادی روستاییان زمینه را برای شکوفایی و جذابیت روستاها فراهم ساخته و در نهایت به دلیل بالابردن توانمندی اقتصادی روستاییان نقش آنان در افزایش تولید، بهبود بهره‌وری، ایجاد اشتغال، تأمین هزینه‌های زندگی و. . . بسیار با اهمیت می‌باشد و به نوبه خود سایر ابعاد توسعه روستایی (ابعاد اجتماعی- فرهنگی، اکولوژیکی، کالبدی و

فیزیکی) را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد.

جدول۲ـ یافته‌های حاصل از تجزیه وتحلیل مؤلفه اقتصادی

مؤلفه اقتصادی مورد مطالعه	سطح معناداری ۱	مناسب ۲	تا حدودی مناسب ۳	نامناسب ۴
بهبود وضعیت تغذیه	۰/۰۰	×		
تأمین و پرداخت هزینه‌های درمانی	۰/۰٤	×		
تأمین هزینه‌های آموزشی	۰/۰۵	×		
تأمین هزینه‌های مصرفی کم دوام	۰/۲۵		×	
خرید لوازم خانگی بادوام	۰/۰۰	×		
اجاره و خرید ماشین‌های کشاورزی و متعلقات مربوطه	۰/۲٤		×	
خرید اتومبیل و موتورسیکلت	۰/۰۵	×		
تقویت زمینه‌های سرمایه‌گذاری گروهی، و مالکیت جمعی دارایی‌ها	۰/۰٤	×		
یکپارچه‌سازی اراضی زراعی	۰/۰۰	×		
ایجاد اشتغال زراعی برای اعضای خانواده	۰/۰۰	×		
ایجاد اشتغال غیرزراعی (دامداری، زنبورداری و...)	۰/۲۰		×	
افزایش درآمد خانوار	۰/۰۰	×		
بهبود کیفیت مسکن و استفاده از مصالح بادوام	۰/۱۹		×	
توانایی بازپرداخت تعهدات بانکی	۰/۰۰	×		
خرید منابع درآمد روستایی (آب، زمین و...)	۰/۰۰	×		
خرید نهاده‌های کشاورزی (انواع کودها، بذرها، سموم و...)	۰/۰۰	×		
خرید ابزارآلات کشاورزی	۰/۰۲	×		
تأمین هزینه‌های آماده سازی زمین (تسطیح، نهرکنی، و...)	۰/۰۵	×		
استفاده از روشهای نوین آبیاری و سایر روشها و یافته‌های جدید	۰/۰۲	×		
میزان مهاجرت روستاییان در منطقه اجرای طرح‌ها	۰/۰٤	×		
تعداد مؤلفه	۲۰	۱٦	٤	۰
درصد	۱۰۰	۸۰	۲۰	۰

۱ـ میزان تفاوت در طی دو دوره قبل و بعد از بهره‌مندی از اعتبار

۲ـ سطح معناداری بین ۰/۰۰ تا ۰/۰۵ (مناسب)، میزان تفاوت در دو دوره قبل و بعد زیاد بوده و تغییرات محسوسی دیده می‌شود.

۳ـ سطح معناداری بین ۰/۵۰ ـ ۰/۰٦(تاحدودی مناسب)، میزان تفاوت در دو دوره قبل و بعد زیاد نبوده ولی توانسته است تغییراتی جزئی ایجاد کند.

٤ـ سطح معناداری بین ۰/۰۰ ۱– ۰/۵۱ (نامناسب)، میزان تفاوت در دو دوره قبل و بعد ناچیز بوده و تغییری در آن دیده نمی‌شود.

جمع‌بندی و ملاحظات

بعد اقتصادی به عنوان مهمترین جزء در بین اجزای چهارگانه توسعه روستایی (اقتصادی، اجتماعی ـ فرهنگی، کالبدی و زیست محیطی) مطرح است که نقش آن در زمینه‌سازی برای ایجاد تحول و پویایی در سایر جنبه‌های توسعه به وضوح آشکار است. در تحقیق حاضر توجه خاصی به مؤلفه‌های اقتصادی و اثرات ناشی از آن در فعالیت و زندگی روستاییان مبذول شده است، به طوری که تحلیل یافته‌های اقتصادی تحقیق نشان‌دهنده این موضوع است که اثربخشی منابع اعتباری در بهبود شرایط زندگی روستاییان و کشاورزان خرده‌پا بسیار بالا می‌باشد. زیرا از ۲۰ مؤلفه مطالعه شده ۱٦ مورد یا (۸۰ درصد)، دارای سطح تغییرات معناداری مناسب بوده و تعداد ٤ مؤلفه یا (۲۰ درصد) دارای سطح معناداری تاحدودی مناسب بوده‌اند. به عبارتی دیگر بهره‌مندی از اعتبارات خرد بانک کشاورزی در بین روستاییان گروه هدف در ۸۰ درصد از موارد مورد مطالعه در این تحقیق منجر به بروز تغییرات مهمی در مؤلفه‌های تحقیق شده است و در بقیه موارد هم سطح تغییرات نسبت به دوره قبل از برخورداری از اعتبارات توسعه تا حدودی مناسب بوده است. این نتایج نشان‌دهنده موفقیت ارایه اعتبارات در توسعه روستایی در توسعه اقتصادی روستایی به ویژه در سطوح پروژه‌های خرد می‌باشد. لازم به ذکر است که این اعتبارات با ایجاد انگیزه فعالیت گروهی توانسته است سرمایه‌های اندک روستاییان گروه هدف را در خدمت توسعه اقتصادی روستاها و به تبع آن ایجاد اشتغال قرار دهد و نوعی مالکیت تعاونی خاصی را بنیان نهد که در آن هر کشاورز با در اختیار داشتن زمین خود از دارایی‌های مشترک نیز برخوردار است.

ازطرف دیگر در تحلیل اشتغال به‌عنوان یکی از مهمترین مؤلفه اقتصادی که در بحث اعتبارات مطرح است، ایجاد اشتغال با سطح معناداری ۰/۰۰ تفاوت مهمی را ارایه می‌کند. علاوه بر آن می‌توان گفت: درمنطقه مورد مطالعه اجرای طرح (٤۰ طرح چاه عمیق) که مساحت آن مجموعاً بالغ بر ۱٦۰۰ هکتار است، بازای هرهکتار زمین ۱۳ ماه کاری که در کل بالغ بر ۲۰۸۰۰ ماه کاری می‌باشد، ایجاد شده است که با در نظر گرفتن شرایط آب و هوایی منطقه که در آن دوره فعالیت کشاورزی ۸ ماه از سال (از اول اردیبهشت تا آخر آذر)

صورت می‌گیرد، درحدود ۲۶۰۰ نفر را مشغول به کار می‌کند. و بازای هر مورد شغل ایجاد شده (بدون در نظر گرفتن ارزش زمین) در حدود ۳۰۷۶۹۲۰ ریال سرمایه هزینه شده است. البته با توجه به این نکته که ارزش زمین در بین روستاهای مختلف این منطقه دارای تفاوت زیادی می‌باشد، نتیجه‌گیری ما براساس میزان سرمایه‌گذاری شده در این طرح‌ها اعم از منابع مالی روستاییان گروه هدف و اعتبار دریافتی از بانک استوار می‌باشد.

همان‌طوری‌که یافته‌های تحقیق نیز نشان می‌دهد بهره‌مندی از اعتبارات خرد در صورت راهنمایی و آموزش روستاییان باعث بالارفتن و رشد آگاهی‌های فردی و اجتماعی، استفاده از روشهای نوین آبیاری و سایر یافته‌های علمی و استفاده صحیح از منابع تولید روستایی خواهد شد و می‌تواند جامعه روستایی را در جهت زمینه‌سازی برای رشد اقتصادی و توسعه پایدار روستایی یاری نماید.

منابع

۱. افتخاری، عبدالرضا رکن الدین (۱۳۷۸)؛ **نظره‌های توسعه روستایی(جزوه منتشر نشده)؛** دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

۲. آر. پی. میسرا؛ **گزینه‌های توسعه روستایی؛** سلسله انتشارات روستا وتوسعه، شماره۷، تهران.

۳. سازمان آمار؛ **شناسنامه آبادی‌های شهرستان خدابنده ۱۳۷۵؛** انتشارات مرکزآمار؛ تهران،۱۳۷۵.

٤. دو رو، استفن، هنری پی رس و جان بست (۱۳۷۲)؛ **اعتبار و پس‌انداز برای توسعه؛** ترجمه علیرضا حمیدی یونس و ناصر اوکتایی، سلسله انتشارات روستا و توسعه، شماره ۱۲، انتشارات مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، تهران.

۵. سازمان جهاد سازندگی؛ **اعتبار برای توسعه روستایی؛** تهران: سلسله انتشارات روستا وتوسعه، شماره .

٦. سلامی، حبیب‌الله و حسین طلاچی لنگرودی (۱۳۸۱)؛ "اندازه‌گیری بهره‌وری در واحدهای بانکی: مطالعه موردی بانک کشاورزی"؛ **فصلنامه علمی- پژوهشی اقتصاد کشاورزی و توسعه،** سال دهم، شماره ۳۹، تهران.

۷. عینالی، جمشید (۱۳۸۰)؛ **ارزیابی نقش مجتمع‌های خدمات بهزیستی در توسعه و رفاه روستاییان: مطالعه موردی (شهرستان خدابنده)؛** استاد راهنما: مهدی طاهرخانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

۸. گونار، میردال (۱۳۷۵)؛ **طرحی برای مبارزه با فقر جهانی؛** ترجمه بابک قهرمان، تهران.

۹. نجفی، بهاءالدین (۱۳۸۲)؛ **تأمین مالی خرد: تجربیات جهانی و امکانات توسعه در ایران؛** ارائه شده درمجموعه مقالات همایش تأمین مالی کشاورزی«تجربه‌ها و درس‌ها»، خرداد تهران.

۱۰. نظرپور، محمدتقی (۱۳۷۸)؛ **ارزشها و توسعه، بررسی موردی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛** انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، بی جا.

11. Abrahamson, K. V. (1997); Paradigms of Sustainablity in S. Sörlin, ed. The Road Towards Sustainablity, A Historical Perspective, A Sustainable Baltic Region, The Baltic University Programme, Uuppsalla University.

12. Allen. G. B (1965); **Japan Economic Expansion**, London, Oxford University Press.

13. Amin, Ruhul and et al (2003); "Women's Credit Programmes And Family Planning in Rural Bangladesh", **International Family Planning Perspectives**, pp. 158-162. (www. guttmacher. org).
14. Andrew, Shepherd (1996); **Sustainable Rural Development**, Macmillan Press.
15. Attfield, Robin And Wilkins, Barry (1992); **International Justice and The Third World**, London, Routledage.
16. Avijit, Gupta (1998); **Ecology And Development in Third World**, Second Edition, London, Routledge.
17. Axinn. G. H and Axinn. N. W (1997); **Collaboration in Rural Development: A Practioner Handbook**, London.
18. Balazs, Katalin and Podmaniczky, L (2001); **Rural Enterprise Planning: An Applide Approach To Address New Challenges**, szent Istvan University, Hungary. (www. ktg. gau. hu/~podma/birtok/).
19. Chowdhury. A. N (1990); **Let Gross Roots Spenk; People's Participation Self- Help Groups and NGO's in Bangladesh**, University Press Limited, Dhaka, Bangladesh.
20. Escap (1996); **Veit-nam: Rural Development**. (www. unescap. org).
21. **_____** (1994); **Jakarta Plan of Action on Human Resources Development in The Escap Region**, Revised Edition; New York, UN.
22. **_____** (1996); **Showing The Way: Methodologies For Successful Rural Poverty Alleviation Projects**; Bank gok, ESCAP.
23. Everendilek, F & Ertekin, C (2002); "Agricultural Sustainablity in Turkey; Interacting Food, Environmental and Energy Securities", **Land Degradation & Development**, Vol. 13, pp. 61-67.
24. Fao; **World Food Summit**; Five Years Later, 10-13 june (2002). (www. Fao. org).
25. Ghate, p (editor) (1992); **Informal Finance**, Oxford University Press; Hong Kong.
26. IFAD, **The Rural Development Potential of IFAD's Credit Projects**, (2003). (www. ifad. org).
27. **_____, IFAD's Thematic Study on Rural Finance in China: Double-edged Sword?**, (2002). www. ifad. org/evaluation/index. htm

28. Kavanamur, D (1994); **Credit Programmes For Small Enterprises, An Evalution of Policy Lessons For Sustainable Credit Schemes in Developing Countries**, UN Published, Institute of Development Studies, Sus sex University.
29. Kavanamur, David and Robert Turava (1999); **Sustainable Credit Schemes For Rural Development in Papua New Guinea**. (www. deve. net).
30. Lűtteken. A and Hagedorn. K (2001); **Concepts and Issues of Sustainablity in Countries in Transition**, An Institutional Concept of Sustainablity As a Basic For the Network, Berlin, Humboldt University.
31. OECD (1998); **Sustainable Development: A Renewed Effort By The OECD**, No. 8. (www. fao. org) and (www. worldbank. org).
32. RD Instruction (2002); **Memorandum of Understanding Rural Development And Farm Credit Administration**.
33. Robinson, Marguerite (2001); **The Microfinance Revolution: Sustainable Finance for the Poor**, Washington D. C. The World Bank, pp. 304.
34. Roht, James (1997); **The Limits of Micro Credit as a Rural Development Intervention**, Istitute For Development Policy and Management, Manchester University.
35. Sachs, Lanacy and Silk (1990); **Strategies For Sustainable Development: Food and Energy**, UNU.
36. UNDP (2002); **Millennium Development Goals: A Compact Among Nations to End Human Poverty**, Overview, p. 6. (www. undp. org).
37. Uphoff, N (1985); **Fitting Projects to People, in Putting People First: Sociological Variables in Rural Development,** ed. Michael Cernea, Oxford University Press, New York; revised paperback edition, (1991).
38. World Bank (2001-a); "Reaching The Rural Poor", **The Rural Development Strategy of the World Bank**. (www.worldbank. org).
39. World Bank (1990-b); **World Development Report 1990**, New York, Oxford University Press.